

УДК 327

**ГЕОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ІЗРАЇЛЮ
В УКРАЇНОМОВНОМУ НАУКОВОМУ
ДИСКУРСІ****ISRAEL'S GEOPOLITICAL STRATEGY
IN UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE****Новицька О. В.,**Міністерство закордонних справ України
(Київ, Україна), e-mail: onovytska@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9888-9578>**Novytska O. V.,**Ministry of Foreign Affairs of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), e-mail: onovytska@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9888-9578>

Нижченаведена стаття присвячена аналізу україномовних наукових матеріалів, об'єктом дослідження яких є геополітична ситуація на Близькому Сході після зрушень «арабської весни», а також бачення можливих шляхів та сценаріїв формування зовнішньополітичної стратегії Держави Ізраїль в контексті врахування усіх пов'язаних із цими подіями факторів.

Незважаючи на недостатню розробку тематики в україномовному науковому середовищі, публікації у спеціалізованих виданнях дають можливість виділити кілька цікавих робіт, які згадуються в тексті. Водночас, більшість із них обмежуються або історичним екскурсом у конкретну проблему (наприклад, діяльність Сполучених Штатів на Близькому Сході в ХХ столітті), або двосторонніми відносинами певних країн – наприклад, Туреччини та Сирії. Відсутність попиту серед офіційних чинників на ґрунтовні матеріали з близькосхідної тематики обумовлюють відсутність істотного інтересу до неї і серед наукового середовища.

Ключові слова: Ізраїль; Близький Схід; геополітика.

The above article researches the place the topic of Israel's geopolitical strategy in Ukrainian scientific discourse. The aim of the article is to analyze the available publications regarding their subject. The object of the research is written material aimed at studying the geopolitical strategy of the State of Israel. The author used such scientific methods as comparative analysis and historic method as well as the empirical method of document analysis. The scientific novelty of the article is that it's the first try to systematize research and analytical publications, dedicated solely to the above-mentioned topic. The paper could be of use to the scientists doing research on connected issues as well as to those interested in the issue of Middle Eastern transformations and Ukrainian scholars working in this sphere.

Keywords: Israel; Middle East; geopolitics.

Постановка проблеми. Події так званої «арабської весни» 2011 року, безсумнівно, справили величезний вплив на геополітичну ситуацію не лише безпосередньо на Близькому Сході, але й в усьому світі. Спровокувавши новий виток тероризму, міграційну кризу в Європі та громадянську війну в Сирії, цей вибух став додатковим фактором небезпеки та загроз національній безпеці для тих країн регіону, які не потрапили у безпосередньо епіцентр подій, проте знаходяться на його близькій периферії, зокрема для Держави Ізраїль.

Ізраїль залишається чи не єдиною країною регіону, де екстремізм і тероризм носять не релігійний характер, а основні актори в цій сфері залишаються незмінними протягом довгого часу. Мало того, всупереч побоюванням щодо погіршення відносин із сусідніми Єгиптом, Йорданією та Ліваном ситуація залишається більш-менш стабільною. Єгипет навіть посилив співробітництво в галузі безпеки та вжив заходів для приборкування діяльності екстремістського

крила ХАМАС у прикордонному Секторі Газа, бійці якого почали створювати проблеми для внутрішньої безпеки не лише Ізраїлю, але й для Єгипту.

Водночас, Ізраїль не має офіційного документу, принаймні у відкритому доступі, в якому містилося б викладення бачення урядом геополітичних пріоритетів зовнішньої політики, а на формування такої стратегії впливають майже всі органи державної влади, тому її дослідження має базуватися в основному на виступах офіційних осіб в рамках різноманітних заходів та їхніх інтерв'ю.

Метою даної статті є дослідження матеріалів українських науковців з питання геополітичних пріоритетів Ізраїлю та його місця в регіональній політичній кон'юнктурі в період після «арабської весни». Серед теоретичних методів дослідження основним є порівняльний аналіз, який дозволяє провести паралелі та визначити відмінності в підходах різних авторів до схожих проблем. Історичний метод дає можливість досліджувати роботи в контексті особливостей, притаманних конкретному часовому періоду. Також дослідження ґрунтується на використанні емпіричного методу дослідження документів.

В першу чергу, варто відмітити, що розгляд зазначеного у назві статті питання можна розділити на дві взаємопов'язані складові – питання геополітичних пертурбацій на Близькому Сході та безпосередньо зовнішньополітичної стратегії та діяльності Ізраїлю.

Аналіз змісту україномовних політологічних та аналітичних видань, наприклад, збірників аналітичних матеріалів Національного Інституту стратегічних досліджень України, який за своїми установчими документами є основною науково-дослідною установою аналітико-прогнозного супроводження діяльності Президента України («Стратегічні пріоритети», «Стратегічна панорама», аналітичні доповіді), дає підстави стверджувати, що Близькосхідний регіон та геополітичні процеси, які в ньому відбуваються після подій «арабської весни», не є об'єктом інтенсивної уваги ані українського політикуму та уряду, ані україномовного наукового суспільства порівняно із, наприклад, Європейським Союзом. Частково таку ситуацію можна пояснити тим, що Близький Схід ніколи не був пріоритетним напрямом зовнішньої політики для України – що є в принципі логічним з огляду на географію та зовнішньополітичну ситуацію, оскільки ми не маємо ані безпосередніх кордонів, ані великих спірних питань, ані за великим рахунком визначних політичних або економічних проектів з жодною країною регіону (на відміну від Європи, Росії чи навіть Америки).

Перегляд матеріалів наукових конференцій, змісту інших україномовних видань дають підстави стверджувати, що відсутність «державного замовлення» та близькосхідну політологічну тематику зумовлює її слабку представленість в науковому середовищі взагалі. Більшість публікацій приділяють увагу або конкретній країні, або

окремому аспекту двосторонніх та багатосторонніх відносин в регіоні. Серед сходознавців, які вивчали трансформації країн регіону після подій «арабської весни» – О. О. Волович, Є. В. Габер, П. М. Ігнат'єв, Ж. Б. Ігошина, Я. Д. Осадча, В. В. Петренко, В. Й. Разіцький, В. О. Швед, М. А. Субх.

Грунтовне дослідження політичних трансформацій після «арабської весни» здійснено К. С. Смирновою, а доробок А. Й. Альвануса привертає увагу тематикою ісламського фактору глобалізаційних процесів на Близькому Сході та в Центральній Азії, оскільки існування «окремого ісламського шляху» є сьогодні однією із найбільш актуальних тем для політологічних дискусій на різних рівнях, як у «західному», так і в мусульманському науковому суспільстві. Цікавою роботою з точки зору розуміння підґрунтя для подій 2011 року, пов'язаною за тематикою із роботою А. Й. Альвануса, є також робота Ж. Б. Ігошиної, присвячена глобалізації близькосхідних країн.

Серед робіт вітчизняних науковців з питань трансформаційних процесів в арабському світі та близькосхідному регіоні загалом варто відмітити дослідження А. М. Захарченко, та К. Є. Смирнової, в яких відстежується еволюція проблем регіональної безпеки у контексті трансформаційних процесів в арабському світі. В роботі О. О. Воловича здійснено аналіз особливостей глобалізації в арабських країнах. Геополітичному значенню Близького Сходу та його зміні в контексті подій «арабської весни», а також місцю регіону серед зовнішньополітичних пріоритетів України присвячені роботи таких вітчизняних науковців, як В. В. Дівак, В. Є. Заянчковського, О. А. Коппель, В. О. Шведа. Цій же тематиці присвячені деякі документи, адресовані органам державної влади, зокрема, під егідою Інституту всесвітньої історії НАНУ [11] – хоча, наскільки відомо автору, до відповідних підрозділів, наприклад, Міністерства закордонних справ подібні матеріали не доходять.

У свою чергу, нечисельні дослідження українських науковців, пов'язані з тематикою зовнішньої політики Держави Ізраїль, в основному зосереджені на ізраїльсько-палестинському та ізраїльсько-арабському конфліктах та відносинах Ізраїлю із сусідніми державами, а їхні часові рамки обмежені ХХ століттям. Починаючи з 2011 року – періоду, який нас цікавить – згідно електронного каталогу Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, було написано три дисертаційні дослідження, присвячені близькосхідному врегулюванню та одне – українсько-ізраїльським відносинам на початку ХХІ століття. Так, робота Б. М. А. Алараджа розглядає відносини Держави Ізраїль із Палестиною (в особі Палестинської національної адміністрації) в контексті більш широких регіональних процесів, зокрема релігійного, економічного та геополітичного. Праця М. Аль-Фаєза присвячена двостороннім йордансько-ізраїльським відносинам через призму близькосхідного врегулювання, а робота Ф. Бані-Насера має своїм об'єктом міжнародно-правові механізми пошуку шляхів вирішення

Близькосхідного конфлікту, в тому числі, участь у процесі міжнародних організацій та забезпечення дотримання прав людини. Історичний аналіз українсько-ізраїльських відносин на початку ХХІ століття, який може також підказати напрям розвитку цих відносин в майбутньому, зроблено в роботі С. Ю. Давидчука.

Окрім вищезначених робіт, аналіз змісту бази даних дисертацій дав можливість ознайомитися зі ще кількома працями, що трохи не вкладаються в потрібні часові рамки (після подій «арабської весни»), проте присвячені зовнішній чи внутрішній політиці Держави Ізраїль і таким чином можуть становити науковий інтерес. Так, у своїй роботі С. Г. Єрмаков робить детальний аналіз діяльності палестинських організацій та угруповань («руху опору», як він їх називає) на території Держави Ізраїль. Незважаючи на анти-ізраїльський характер, робота може бути цікава з точки зору розуміння внутрішньої боротьби представників палестинських політичних сил, яка в 2008 році призвела до фактично розколу ще нествореної країни на дві – ПНА та Сектор Газа. Практично той же період (від заснування держави до приходу уряду А. Шарона) розглядається в роботі Є. М. Федченка, проте об'єктом роботи є трансформаційні процеси у зовнішньополітичній діяльності Держави Ізраїль під впливом внутрішньополітичних та регіональних чинників, а також появи нових глобальних викликів – зокрема, нового витку міжнародного тероризму та кампанії щодо боротьби із ним після подій 9 вересня 2001 року.

Цікавою з точки зору порівняння з позицією автора позиції інших, більш пізніх, досліджень є праця А. Аль-Шбуля – привертає увагу, що всі дослідники двосторонніх відносин Ізраїлю із сусідніми державами є іноземцями явно арабського походження. В своїй роботі дослідник аналізує одну із зовнішньополітичних концепцій Ізраїлю (концепцію «нового Близького Сходу») та її реалізацію на практиці. Звичайно, неможливо не згадати ґрунтовне дослідження щодо американської політики на Близькому Сході А. М. Захарченко, в якій проаналізовано як різні підходи до вирішення Близькосхідного конфлікту, так і еволюцію бачення місця регіону в зовнішньополітичних концепціях кількох американських урядів.

Місце Близького та Середнього Сходу в зовнішній політиці України досліджує в своїй роботі Р. К. Петюр, який торкається досить широкого кола питань, з яких найбільший інтерес для нашого дослідження становлять еволюція позиції України щодо ізраїльсько-арабського конфлікту та пропозиції щодо концепції близькосхідної зовнішньої політики нашої держави. Місцю субрегіону – Східного Середземномор'я – в системі регіональних пріоритетів присвячено дисертаційне дослідження А. І. Веселовського, яке цікаве, окрім іншого, тим, що автор під час написання був Надзвичайним і Повноважним Послом України в Арабській Республіці Єгипет і тому мав можливість не лише аналізувати

зовнішньополітичну діяльність України в регіоні, а й безпосередньо брати в ній участь. Також історія становлення та розвитку українсько-ізраїльських відносин є предметом дослідження О. О. Балюна, зокрема щодо позиції нашої держави стосовно Близькосхідного конфлікту та можливих шляхів розвитку співробітництва по широкому колу напрямків.

Висновки. Вивчення змісту основних українських наукових видань та бази даних дисертацій починаючи з 2011 року показав досить незначний інтерес до тематики геополітичних пертурбацій на Близькому Сході та зовнішньої політики Держави Ізраїль. Найважливіші наукові праці, в першу чергу, пов'язані із двосторонніми відносинами в регіоні, а також із роллю ісламу в політичному розвитку близькосхідних країн, або з геополітичними процесами загалом. Матеріалів, які б пов'язували геополітичні перспективи Ізраїлю з регіональними процесами, знайти не вдалося.

Узагалі в Україні майже відсутня практика взаємодії наукових кіл та державних установ, що є цілком неправильним, адже аналітичні матеріали, підготовлені науковцями, можуть бути досить корисними тим же дипломатам, в яких не завжди вистачає часу на ґрунтовне вивчення конкретної тематики. Наукові праці можна було б використовувати під час складання аналітичних довідок для інформаційного забезпечення візитів українських та іноземних делегацій, високих осіб. Така система, крім іншого, могла б сприяти появі нових напрямків для наукових досліджень, які б носили більш прикладний характер.

Список використаних джерел

1. Аларадж, Бішер МА., 2014. 'Палестино-ізраїльські відносини в контексті близькосхідного врегулювання'. Кандидат наук, *Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка*.
2. Альванус, АЙ., 2014. 'Ісламський фактор політичних процесів на Близькому Сході та в Центральній Азії (кінець XX – початок XXI століття)'. Кандидат наук, *Національний університет «Одеська юридична академія»*.
3. Аль-Фазз, Мохаммад, 2015. 'Йордано-ізраїльські відносини в контексті близькосхідного врегулювання'. Кандидат наук, *Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка*.
4. Аль-Шбуль, Алі Мухамед, 2001. 'Йордано-ізраїльські відносини як фактор формування регіональної системи безпеки на Близькому Сході'. Кандидат наук, *Інститут світової економіки і міжнародних відносин*.
5. Балюна, О.О., 2002. 'Становлення та розвиток політичних і економічних відносин між Україною та державою Ізраїль в 90-х роках XX століття'. Кандидат наук, *Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка*.
6. Бані-Насер, Фаді, 2016. 'Міжнародно-правові аспекти забезпечення регіональної безпеки на Близькому Сході в контексті мирного врегулювання Палестино-Ізраїльського конфлікту'. Кандидат наук, *Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка*.
7. Веселовський, АІ., 2003. 'Східне Середземномор'я в системі регіональних пріоритетів України', *Інститут світової економіки і міжнародних відносин*.
8. Волович, ОО., 2011. 'Глобалізація в арабському світі: виклики, втрати і надбання', *Вісник Львівського університету*, 53, с.101–110.
9. Давидчук, СЮ., 2013. 'Україно-ізраїльські відносини початку XXI століття', *Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського*.

10. Дівак, ВВ., 2012. 'Країни «Великого Близького Сходу» та Північної Африки в контексті глобального переформатування регіону', *Держава і право*, 56, с.573–583.

11. Єрмаков, СГ., 2011. 'Арабо-єврейський конфлікт в Палестині (1947–2003)'. Кандидат наук, *Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського*.

12. Захарченко, АМ., 2006. 'Концептуальне забезпечення політики США щодо врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту в 1991–2001 рр.' Кандидат наук, *Інститут світової економіки і міжнародних відносин*.

13. Захарченко, АМ., 2012. 'Трансформаційні процеси в Арабському світі та еволюція проблем регіональної безпеки', *Чорноморська безпека*, 4, с.26–30.

14. Заянчковський, ВС., 2013. '«Арабська весна»: перспективи трансформації геополітичного простору Близького Сходу та Північної Африки', *Стратегія розвитку України*, 1, с.257–261.

15. Ігошина, ЖБ., 2011. 'Трансформація арабських країн в контексті процесів глобалізації'. Кандидат наук, *Національний університет «Одеська юридична академія»*.

16. Коппель, ОА., 2012. 'Близькосхідний вимір зовнішньої політики', *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 108, Ч.І, с.3–13.

17. Кудряченко, АІ., Метельова, ТО., Солошенко, ВВ., 2016. 'Процеси консолідації в сучасному арабському світі', *Європейська і світова практика досягнення консенсусу та національної єдності: алгоритм для України. Аналітична доповідь*, 82 с.

18. Петюк, РК., 2007. 'Регіон Близького та Середнього Сходу в зовнішній політиці України'. Кандидат наук, *Київський національний університет ім. Т. Шевченка*.

19. Смирнова, КС., 2014. '«Арабська весна»: вплив на політичні процеси в регіоні', *Політологічний вісник*, 72, с.444–454.

20. Смирнова, КС., 2015. 'Політичні революції та режимні трансформації у країнах Близького Сходу'. Кандидат наук, *Донецький національний університет*.

21. Федченко, ЄМ., 2013. 'Близькосхідна політика Ізраїлю в контексті стратегії розвитку ізраїльського суспільства'. Кандидат наук, *Інститут світової економіки і міжнародних відносин*.

22. Швед, ВО., 2016. '«Арабська весна у контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході», *Проблеми всесвітньої історії*, №1, с.109–122.

References

1. Alaradz, Bisher MA., 2014. 'Palestyno-izrai'li's'ki vidnosyny v konteksti blyz'koshidnoho vreguljuvannja (Palestinian-Israeli Relations in the Context of the Middle East Settlement)'. Kandydat nauk, *Kyj'vs'kyj nacional'nyj universytet im. T. G. Shevchenka*.
2. Al'vanus, AJ., 2014. 'Islams'kyj faktor politychnyh procesiv na Blyz'komu Shodi ta v Central'nij Azii' (kiniec' XX – pochatok XXI stolittja) (Islamic factor of political processes in the Middle East and Central Asia (end of XX – beginning of the XXI century)'. Kandydat nauk, *Nacional'nyj universytet «Odes'ka jurydychna akademija»*.
3. Al'–Fajez, Mohammad, 2015. 'Jordano-izrai'li's'ki vidnosyny v konteksti blyz'koshidnoho vreguljuvannja (Jordan-Israeli Relations in the Context of the Middle East Settlement)'. Kandydat nauk, *Kyj'vs'kyj nacional'nyj universytet im. T. G. Shevchenka*.
4. Al'–Shbul', Ali Muhamed, 2001. 'Jordano-izrai'li's'ki vidnosyny jak faktor formuvannja regional'noi' systemy bezpeky na Blyz'komu Shodi (Jordanian-Israeli relations as a factor in the formation of a regional security system in the Middle East)'. Kandydat nauk, *Instytut svitovoi' ekonomiky i mizhnarodnyh vidnosyn*.
5. Baljun, OO., 2002. 'Stanovlennja ta rozvytok politychnyh i ekonomichnyh vidnosyn mizh Ukraїnoju ta derzhavoju Izrai'li' v 90-h rokah XX stolittja (Formation and development of political and economic relations between Ukraine and the state of Israel in the 90 years of the twentieth century)'. Kandydat nauk, *Kyj'vs'kyj nacional'nyj universytet im. T. G. Shevchenka*.
6. Bani-Naser, Fadi, 2016. 'Mizhnarodno-pravovi aspekty zabezpechennja regional'noi' bezpeky na Blyz'komu Shodi v konteksti myrnogo vreguljuvannja Palestyno-Izrai'li's'kogo

konfliktu (International legal aspects of regional security in the Middle East in the context of a peaceful settlement of the Palestine–Israeli conflict)’. Kandydat nauk, *Kyiv’s’kyj nacional’nyj universytet im. T. G. Shevchenka*.

7. Veselovs’kyj, AI., 2003. ‘Shidne Seredzemnomor’ja v systemi regional’nyh pryoritetiv Ukrainy (Eastern Mediterranean in the system of regional priorities of Ukraine)’, *Instytut svitovoi’ ekonomiky i mizhnarodnyh vidnosyn*.

8. Volovych, OO., 2011. ‘Globalizacija v arabs’komu sviti: vyklyky, vtraty i nadbannja (Globalization in the Arab world: challenges, losses and gains)’, *Visnyk L’vivs’kogo universytetu*, 53, s.101–110.

9. Davydechuk, SJu., 2013. ‘Ukrai’no–izrai’l’s’ki vidnosyny pochatku XXI stolittja (Ukrainian–Israeli relations at the beginning of the XXI century)’. Kandydat nauk, *Instytut shodoznavstva im. A. Ju. Kryms’kogo*.

10. Divak, VV., 2012. ‘Krai’ny «Velykogo Blyz’kogo Shodu» ta Pivnichnoi’ Afryky v konteksti global’nogo pereformatuvannja regionu (Countries of the Greater Middle East and North Africa in the context of global reformatting of the region)’, *Derzhava i pravo*, 56, s.573–583.

11. Jermakov, SG., 2011. ‘Arabo–jevrejs’kyj konflikt v Palestyni (1947–2003) (The Arab–Jewish Conflict in Palestine (1947–2003))’. Kandydat nauk, *Instytut shodoznavstva im. A. Ju. Kryms’kogo*.

12. Zaharchenko, AM., 2006. ‘Konceptual’ne zabezpechennja polityky SSHA shhodo vreguljuvannja arabo–izrai’l’s’kogo konfliktu v 1991–2001 rr. (Conceptual provision of US policy on the settlement of the Arab–Israeli conflict in 1991–2001)’. Kandydat nauk, *Instytut svitovoi’ ekonomiky i mizhnarodnyh vidnosyn*.

13. Zaharchenko, AM., 2012. ‘Transformacijni procesy v Arabs’komu sviti ta evoljucija problem regional’noi’ bezpeky (Transformation processes in the Arab world and the evolution of regional security problems)’, *Chornomors’ka bezpeka*, 4, s.26–30.

14. Zajanchkovs’kyj, VJe., 2013. ‘«Arabs’ka vesna»: perspektyvy transformacij’ geopolitychnogo prostoru Blyz’kogo Shodu ta Pivnichnoi’ Afryky (Arab Spring: Prospects for the Transformation of the Geopolitical Space of the Middle East and North Africa)’, *Strategija rozvytku Ukrainy*, 1, s.257–261.

15. Igoshyna, ZhB., 2011. ‘Transformacija arabs’kyh kraï’n v konteksti procesiv globalizacii’ (Transformation of Arab countries in the context of globalization processes)’. Kandydat nauk, *Nacional’nyj universytet «Odes’ka jurydychna akademija»*.

16. Koppel’, OA., 2012. ‘Blyz’koshidnyj vymir zovnishn’oi’ polityky (Middle East dimension of foreign policy)’, *Aktual’ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn*, 108, Ch.I, s.3–13.

17. Kudrjachenko, AI., Metel’ova, TO., Soloshenko, VV., 2016. ‘Procesy konsolidacii’ v suchasnomu arabs’komu sviti (Processes of consolidation in the modern Arab world)’, *Jevropejs’ka i svitova praktyka dosjagnennja konsensusu ta nacional’noi’ jednosti: alhorytm dlja Ukrainy. Analitychna dopovid*, 82 s.

18. Petjur, RK., 2007. ‘Region Blyz’kogo ta Seredn’ogo Shodu v zovnishnij polityci Ukrainy (Near and Middle East region in foreign policy of Ukraine)’, Kandydat nauk, *Kyiv’s’kyj nacional’nyj universytet im. T. G. Shevchenka*.

19. Smyrnova, KJe., 2014. ‘«Arabs’ka vesna»: vplyv na politychni procesy v regioni («Arab Spring»: influence on political processes in the region)’, *Politologichnyj visnyk*, 72, s.444–454.

20. Smyrnova, KJe., 2015. ‘Politychni revoljucii’ ta rezhyjni transformacii’ u kraï’nah Blyz’kogo Shodu (Political revolutions and regime transformations in the countries of the Middle East)’. Kandydat nauk, *Donec’kyj nacional’nyj universytet*.

21. Fedchenko, JeM., 2013. ‘Blyz’koshidna polityka Izrai’lju v konteksti strategii’ rozvytku izrai’l’s’kogo suspil’s’tva (Middle East Policy of Israel in the context of the strategy of development of Israeli society)’. Kandydat nauk, *Instytut svitovoi’ ekonomiky i mizhnarodnyh vidnosyn*.

22. Shved, VO., 2016. ‘«Arabs’ka vesna u konteksti suchasnogo transformacijnogo procesu na Blyz’komu i Seredn’omu Shodi (Arab Spring in the Context of the Contemporary Transformation Process in the Near and Middle East)’, *Problemy vsesvitu’oi’ istorii*, 1, s.109–122.

* * *